

A *Holle anyó* meseelemzése Jung archetípusai mentén

Pálffy Patrik

PPKE BTK Pszichológiai Intézet, egyetemi tanársegéd

Analysis of the “Frau Holle” Fairy Tale Through Jungian Archetypes.

Abstract: In this short essay, I will present the analysis of the classic fairy tale “*Frau Holle*” along the lines of Carl Gustav Jung’s archetypes. I have examined the normative life crisis depicted in the tale and identified the main archetypes referring to the collective unconscious that appear in the work.

Absztrakt

Ebben a rövid értekezésben a *Holle anyó* klasszikus meséjének elemzése kerül bemutatásra Carl Gustav Jung archetípusai mentén. Megvizsgáltam, milyen normatív élethelyzeti krízist mutat be a mese, és melyek azok a főbb, kollektív tudattalanra utaló archetípusok, amelyek megjelennek a műben.

1. Bevezetés

Carl Gustav Jung (1875–1961) a 20. század egyik kiemelkedő, svájci gondolkodója volt. Az ő nevéhez fűződik az analitikus pszichológia megteremtése. Ő vezette be a köztudatba a kollektív tudattalan fogalmát, illetve az archetípusok vizsgálatát. Mesterével, Freuddal ellentétben, nem a patológiás esetekből kiindulva építette fel elméletét, hanem az egészséges emberi kultúrából.

Jelen cikkben szeretném a Jung által közel 50 évig kutatott archetípusokat egy általam választott mesén keresztül bemutatni, ugyanis a mesék és a különböző népköltészeti alkotások ősi, gyakran mitikus történetekből származnak, és mindannyiunkban közös — kollektív — lelki struktúrákat érintenek (Antalfai, 2007).

2. Az archetípusok

A tudattalan kifejezést kezdetben a filozófusok használták (elsősorban C. G. Carus és E. v. Hartmann), de később felbukkant a természettudományos irányultságú orvosi lélektanban. Eleinte — különösen Freudnál — csak az elfojtott tudattartalmakat jelölte a kifejezés, Jung azonban továbbgondolta a tudattalanról alkotott elméletet. Szerinte is létezik a tudattalannak egy személyes aspektusa, amely azonban csak felszíni, ami egy sokkal mélyebb, veleszületett, már nem személyes tapasztalatokat tartalmazó, úgynevezett kollektív tudattalanon alapszik. A kollektív azt jelenti, hogy ez egy minden emberben azonos, fajra jellemző, személyiség feletti, általános lelki alap (Eranos-Jahrbuch, 1934).

Az archetípus görög eredetű szó, jelentése ’öslenyomat’. Az archetípus a pszichikai és viselkedésbeli történések közös gyökere (Antalfai, 2007). Gyakorlatilag olyan tudattartalmat jelenít meg, amely egyből megváltozik, ahogy tudatosul.

A mítoszkutatás sokat foglalkozik a különböző archetípusok megjelenésével — hiszen a mesék nagy számban tartalmazzák őket —, de sokáig nem merült fel senkiben, hogy ezek a mítoszok és mesék a lélek lényegét megjelenítő pszichés megnyilvánulások (Eranos-Jahrbuch, 1934).

Vannak olyan fejlett archetípusok, melyek olyan szintre fejlődtek, hogy már a személyiségrendszer részének kell tekinteni. Ilyenek például a szociális világban való lavírozásunkat segítő *persona*, a tudatos létformánkkal összeegyeztethetetlen *árnyék* vagy a mindannyiunkban magunkban hordozott, ellenkező nemi kvalitás, az *animus* és az *anima* (Jung, 1990).

3. A mese és az archetípusok

Az archaikus, ókori embernek nem volt szüksége a mesék, mítoszok elemzésére, pusztán azok hallgatása is elég volt ahhoz, hogy befogadják a szimbólumok rejtette tartalmakat. A mai ember már egy kicsit elfelejtette ezt a nyelvet, így jobban bele kell mélyülnie a mesébe, hogy megértse annak jelentését.

A meseelemzések során a kezdetben megjelenő kettős aspektust (amely mind a mitológiai alakokra, mind pedig az archetípusokra jellemző), vagyis a pozitív, jó, építő és a negatív, rossz, romboló tulajdonságot bontjuk szét. Ez azért szükséges, mert a negatív szerep sok esetben csak átmeneti, egy magasabb szintű pszichés egyensúlyhoz vezető út egy lépcsőfoka (Antalfai, 2007).

Az általam választott történet egy közép-európai monda, a 24. Grimm-mese, a *Holle anyó*. Jacob és Wilhelm Grimm neve minden gyereknek ismerős lehet. Ők gyűjtötték össze gyermekkorunk kedvenc meséit, többek között a *Hetet egy csapásrát*, a *Rigócsőr királyt*, a *Brémai muzikusokat* vagy a fent említett *Holle anyót*.

4. A *Holle anyó* története

A főszereplő lány mostohaanyjával és annak édeslányával éli mindennapjait. Minden munkát vele végeztetnek, de nem sok köszönetben részesül, az anya ugyanis megveti őt és inkább édeslányát szereti, aki rettenetesen lusta. Egy nap a lány megszúrja az ujját az orsóval, amely véres lesz, és tisztítás közben beleejti a kútba. A mostoha unszolására bele kell ugrania a kútba, hogy visszahozza az orsót. A kút azonban egy másik világba viszi a lányt. Itt próbákat kell kiállnia (kenyereket kell kivennie a sütőből, meg kell ráznia egy fát), majd egy nagy fogú öregasszonyhoz szegődik, aki arra kéri, segítsen neki a ház körüli munkákban. Ezt szívesen teszi; főz, mos, takarít és felrázza a párnáját, amitől hó hullik a „fenti világban”. Amikor a lány vissza akar térni a saját világába, Holle anyó (az öregasszony) aranyesővel jutalmazza őt a szolgálataiért. Ezt látva a mostoha elküldi az édeslányát, hogy ő is meggazdagodva térjen vissza. A lusta lány nem hajtja végre a próbákat és csak ímmel-ámmal végzi el Holle anyó feladatait, így a jutalma nem aranyeső, hanem szurokeső lesz, és szegyenkezve kell hazatérnie a családjához.

5. A szereplők jellemzése

A mese négy szereplőből áll. A legkevesebbet a mostohaanya szerepel a történetben. Ő egy özvegyasszony, aki édeslányával és a halott férjétől rámaradt mostohagyermekével él. Szívét áthatja a keserűség és a gonoszság; a mostohalányát halálra dolgoztatja, ám semmilyen megbecsülést nem ad neki az elvégzett munkájáért. Édeslányát viszont mindennél jobban szereti, még a lustaságát és semmirekellőségét is elnézi.

Az árva lány melegszívű, gondoskodó, felelősségtudó fiatal. Elvégzi a mostoha minden parancsát, nem felel vele és büntudata van, ha valamit elront (mint amikor véres lesz az orsó). A „lenti világban” is megtartja gondoskodó, segítőkész magatartását; szívesen segít a kenyereknek, a fának és Holle anyónak. Tudja, mi a helyes és hol a helye. Nem marad a számára kedvezőbb, szeretetteli környezetben, hanem visszamegy a családjához, ahol, bár neki nem jó, mégis ott van a helye. Önzetlen viselkedéséért megérdemelt a jutalma.

Az édeslány rendkívül lusta és érdektelen. Míg testvére dolgozik, eszébe sem jut segíteni neki, sőt osztozik anyja gyűlölködésében. A másik világba való átmenetelre is csak becsvágyból vállalkozik; nem segít a kenyereknek és a fának, nehogy összepiszkolja magát, csupán Holle anyónak, mert tudja, hogy azért jutalmat kaphat. Lelkesedése tisztavirág életű, ugyanis csak az első napokban végzi jól a munkáját, később azonban már ki sem kel az ágyból. Még önös érdekből sem képes megerőltetni magát. Büntetése jogos; szégyene az anyja szégyene is.

Az utolsó a — talán némiképp transzcendensnek is tekinthető — címadó szereplő, maga Holle anyó. Bár nem ő a mese főszereplője, mégis ő az, aki igazságot tesz jó és rossz között, megjutalmazza a jókat és megbünteti a rosszakat. Nem hajtják önös érdekek: amikor az árva lány el akar menni, nyugodt szívvel engedi el, holott nagy segítség volt neki a munkában. A lusta lányt sem szidja vagy illeti negatív kritikával, hanem hagyja, hogy úgy cselekedjen, ahogy szeretne. A hó előállítás, az égi szféra megjelenése szintén Holle anyó egyfajta mindenható, isteni mivoltát erősíti.

6. Elemzés

Ami talán már első olvasásra is gondolatokat ébreszthet bennünk és közelebb vihet minket Jung elméletéhez, az az, hogy nagyon sok hasonló jellegű történetet ismerünk. Vegyük csak a Bibliát, amikor Jézus három különböző személyként látogat el az őt váró emberekhez, akik nem engedik be őt, mivel Jézust várják, és végül nem is nyerik el a jutalmukat (Mt 25,41–46). Vagy Hamupipőke történetét, ahol a gonosz mostoha halálra dolgoztatja szegényt, mégis a lusta édeslányait szereti jobban. Vagy a számtalan olyan mesét, ahol a jót elnyomják, de, mivel becsületesen teszi a dolgát, végül elnyeri jutalmát. Létezik tehát valamilyen visszatérő motívum, amelyet a meseírók vagy a népek a mondákon keresztül gyakran megjelenítenek. Jung tanítása szerint az ilyen visszatérő motívumok gyakorlatilag az archetípusok.

Mi is az, amit konkrétan üzeni akar nekünk a *Holle anyó*? Antalfai Márta egy több mint 250 női főszereplőt tartalmazó mesegyűjtemény alapján állította fel elméletét a különböző fejlődési szakaszokról. Ennek harmadik kategóriája a „jósívú lány” típusú mesék, melyekben a főszereplő általában elszegődik egy idősebb, tapasztaltabb nő szolgálatába. Az ilyen archetípust tartalmazó mesékben általában mindig van egy ellenoldal, egy gonosz boszorkány vagy mostoha, az apa pedig nagyon ritkán jelenik meg, és akkor is csak a háttérben (Antalfai, 2006).

Ez a három archetípus megjelenik a *Holle anyóban* is. A jósívú lány az árva, aki kemény munkával végül elnyeri méltó jutalmát. A tapasztaltabb öregasszony maga Holle anyó, a gonosz mostoha pedig a lány mostohája.

A „jósívú lány” típusú mesék a 11–13 éves korra jellemző érzésvilágot mutatják be. Jung négy alapfunkciója közül ezekben az *érző funkció* kapja a legnagyobb szerepet: gyakran megjelenik az empátia, az én alárendelődése és a szolgálat. A főhős mindig érzelmifunkció-gazdagodáson megy végig, azaz fejlődnek az intuitív képességei. Mivel azonban ez egy korai fejlődési szakasz, nem jelenik meg a lány párkeresése. Ehhez még tovább kell fejlődnie, túl kell lépnie a jósívúságon egy új kategóriába (Antalfai, 2006).

A 11–13 éves kornak a jellegzetessége a szülőről való leválás motívuma. A kamaszkor fő mozgatórugója az identitás keresése és a minél nagyobb autonómia szerzése. A lányt a mesében erős szülői kontroll éri, annak már talán egy túlzott formája is, ami semmiféle féltő, szerető elemmel nem egészül ki. Így a kútba ugrás (amely akár öngyilkosságba való menekülés is lehet), melynek mélyén egy szebb, új világ várja őt, a kitörés, a kiútkeresés, az anyáról való leválás képe. Ezt erősíti meg Antalfai elméletének következő mesetípusáról, a mostohák kategóriájába tartozó mesékről alkotott véleménye. Ezekben a mesékben a főhősnek ahhoz, hogy éretté és felnőtté válhasson, le kell válnia a családról, a saját lábára kell állnia és meg kell mutatnia, hogy egyedül is tud boldogulni. Ehhez nagy dolgokat kell tennie: Hamupipókének felkelni az álomból, Aranyhajnak lemászni a biztonságot nyújtó toronyból és a realitás talajára lépnie, az árva lányunknak pedig a kútba ugrania, hogy végül — ahogy azt a hazatérésével hozott sok arany is mutatja — bebizonyítsa, egyedül is képes megállni a saját lábán. Aki nem éli meg ezt a krízist, annak életében nem történik meg az átmenet, és örökre ebben a függő anya-lánya viszonyban maradhat, akárcsak a mostoha lusta édeslánya (Antalfai, 2006).

Jung egyik fő archetípusa, a *nagy ősanya* is megjelenik a *Holle anyóban*. Az *ősanyanak* kettős aspektusa van. A pozitív oldala a bölcsesség, a szellemi magasság, a jóság, míg a negatív aspektusa az elnyelő és mérgező oldal. Ez a két aspektus a mesében két különböző személyben jelenik meg. A pozitív *ősanya* Holle anyó, aki az anyaság gondoskodó, szerető, elfogadó mivoltát testesíti meg, míg a mostoha a negatív oldalt, a korlátozást és a tiltást.

7. Az *apa* archetípusa

Habár az *apa* archetípusa nem szerepel a mesében, a tanulmányaink során rengetegszer láthattuk, hogy valaminek a nem megléte ugyan olyan fontos lehet, mint a központi szerepbe helyezése. Az apára összesen annyi utalás van a műben, hogy a mostoha özvegy, tehát az *apa* halott. Az *apa* archetípusa amellet, hogy az erőt és az útmutatást testesíti meg, magában foglalja az agressziót és a pusztítást is. A lány személyiségéből ezek hiányoznak: abszolút aláveti magát; nem jelenik meg az erő. Nemcsak az *apa*, hanem a lány személyiségének atyai része is hiányzik.

8. Az *animus* és az *anima*

Az *anima* és az *animus* Jung elméletének talán két legjobban hangsúlyozott archetípusa, melyek már annyira fejlettek, hogy a személyiség részévé váltak. Ezek a struktúrák — biológiai nemtől függetlenül — a feminin és maszkulin jellegzetességeket foglalják magukban, amelyek mind a férfiakban, mind pedig a nőkben jelen vannak. A férfiakban található női archetípus az *anima*, míg a nőkben lévő férfi archetípus az *animus*. Amikor szerelmesek leszünk, vagy csak megtetszik valaki, általában a bennünk élő *animus*nak vagy *animának* a kivetülését látjuk a másik személyben (Antalfai, 2007).

9. Az *árnyék*

Érezzük, hogy a lány jósága, feddhetetlensége és a mostoha gonoszsága talán egy kicsit túlzó. A mesék a könnyebb megértés érdekében hajlamosak a szélsőségeket megmutatni: a jónak csak jó, a rossznak pedig csak rossz tulajdonságai vannak. A való világban ez azonban másképp van, bár igyekszünk magunkat minél jobb színben feltüntetni és a rossz tulajdonságainkat háttérbe szorítani.

A személyiségünk kettős: van az általunk elfogadott pozitív, segítőkész, barátságos énünk, illetve bármennyire is nem akarunk tudomást venni róla vagy szeretnénk elfojtani, létezik a romboló, önző, vétkes énünk. Ezek a nagy erőfeszítésekkel tudattalanba tuszkolt tulajdonságok alkotják Jung szerint az *árnyék* archetípusát. Az *árnyék* létrejöttére azért van szükség, mert a személyiség mindig koherenciára törekszik, és ennek érdekében elfojtja a káros tartalmakat, ugyanis azok összeegyeztethetetlenek a fent említett pozitív tulajdonságainkkal, ami kognitív disszonanciát is okozhat.

Az *árnyék* számtalan mesében előjön valamilyen formában: gonosztevő, boszorkány, ördög, és még sorolhatnánk a negatív szereplőket. A *Holle anyóban* bár kézenfekvő lenne a mostohát *árnyéknak* tekinteni, én mégis meghagynám őt egy negatív *anima* szereplőként és a testvért tekinteném *árnyéknak*. Az édeslány lustasága, nemtörődömsége, becsvágya és az elkényeztetés, amelyben részesül, igazából az árva

lány elfojtott, nem helyes személyiségjegyei, hiszen nem létezik, hogy egy ember olyan tökéletes legyen, mint az árva lány, és olyan romlott, mint a lusta.

10. A *persona*

A *persona* — ahogy a szó eredeti jelentése is mutatja — 'maszk'-ot jelent. Jung szerint ez a személyiség azon része, amelyet a társas interakciókban használunk. Egy kép, amit szeretnénk megmutatni, amit a legjobbnak ítélünk magunkról, hogy aztán a legjobb megítélésben legyen részünk. Védelmi szerepe van; csak azt engedjük megmutatni magunkból, amit szeretnénk. A társas helyzeteknek tehát elengedhetetlen eleme.

Úgy vélem, az árva lány maga a *persona*, az a jóság, kedvesség és segítőkészség, amelyet kifelé szeretne mutatni, hogy a külvilág — köztük mi, az olvasók — pozitívan értékelje/értékeljük őt. Az előző pontban leírtakhoz csatlakozva, a *persona* és az *árnyék* kiegészíti egymást. Utóbbi a tiszta rossz, előbbi pedig a kifelé mutatott tiszta jó. Egyik sem létezik a másik nélkül: amíg az egyiket elfojtjuk, addig a másikat kirakatba tesszük.

11. A *Selbst*

Az utolsó fő jungi archetípus, amelyet szeretnék megemlíteni, a személyiség *mélymagja*, azaz a *Selbst*. Ez a személyiség legmélyebben fekvő, tudatosulásra sosem képes centrális része („processzora”), amely kontroll alatt tartja az egész személyiséget, mind a tudattalant, mind a tudatost.

Nem véletlenül utaltam már többször a cikkben Holle anyóra mint transzcendens entitásra. A *mélymag* ugyanis nem különíthető el teljesen az emberfelettségtől. Az emberi megismerés tudatos része rendkívül szűk; a személyiség egészének megismerésére sosem leszünk képesek. Erre csak a *Selbst* képes, ami az egészet koordinálja.

Holle anyó a mese *Selbstje*, aki eldönti, mi helyes és mi helytelen. Megjutalmazza — tudatosulásra alkalmasnak tartja — az árva lány cselekedeteit és megbünteti — a tudattalanba száműzi — a lusta lányt. Meghatározza a helyes viselkedés normáit; megkonstruálja a jövőbeli törekvéseket.

12. Összefoglalás

A mese révén tehát amellet, hogy betekintést nyerhetünk a különböző személyiségfejlődési szakaszokba, képet kaphatunk Jung elmélete alapján a személyiség felépítéséről is. A személyiséget megkonstruáló, a mindent irányító *mélymag* maga Holle anyó, aki célt tűz ki az „én” elé, illetve eldönti, mi lehet tudatos és mi nem. A főszereplő lány a *persona*, ami minden jót tartalmaz: hűséget a családhoz, alázatot, kedvességet. Ezt igyekszik mutatni a világ felé, hogy pozitív kép maradjon meg róla. A háttérben azonban ott van az elfojtott *árnyék*, a mostohatestvér, aki a lustaság, a

becsvágy és az érdekek rabja. Ezeket a tulajdonságokat a személyiség igyekszik minél mélyebbre elnyomni, hogy ne álljon ellentétben a pozitív tulajdonságokkal, így elkerülve a disszonanciát. A gonosz mostoha egy negatív *anima* archetípus, aki korlátozza, bántja és megveti a lányt. Ezt igyekszik elnyomni, függetlenedni tőle és saját lábán megállni. Végül az utolsó archetípus, a meg nem jelenő apa, aki a lányban megjelenő atyai *animust* testesíti meg. A lányból hiányzó erő egyértelmű, amire az apa fizikai jelen nem léte is ráerősít.

A mesék egyik fő feladata, hogy útmutatást adjanak a gyerekeknek a „nagybetűs élethez”, amit az évszázadok óta elfogadott normák és elvek megtanításával tesznek. Ezek a normák és elvek jelennek meg az archetípusokban, illetve vándorolnak generációról generációra.

Irodalomjegyzék

Antalfai M. (2006). A női lélek útja mondákban és mesékben. Új Mandátum Kiadó.

Antalfai M. (2007) Személyiség és archetípusok Jung analitikus pszichológiájában. In Gyöngyösiné Kiss E. & Oláh A. (szerk.), Vázlatok a személyiségről (pp. 166–189). Új Mandátum Kiadó.

Eranos-Jahrbuch (1935). 1934. Rhein-Verlag.

Jung, C. G. (1990) Bevezetés a tudattalan pszichológiájába. Európa Kiadó.